

Arne Novák

DUCH NĚMECKÉ LITERATURY V ČECHÁCH

Není občas bez zajímavosti prohlédnouti si výklady velkých německých knihkupectví pražských, která ze známé snahy obchodní representace usadila se na význačných místech našich Příkopů. Kromě časové literatury, skládající se z děl vojenských, politických a dějinně popularisujících i vedle odborných spisů rázu technického i praktického, setká se ve skříních těch pozornější zrak s novinkami, které právě vrhly na knihkupecký trh Berlín a Lipsko; již daleko skrovněji zastoupen jest Mnichov se Štutgartem a ku podivu podružné místo zaujímá Vídeň, jež ovšem vůbec nenáleží do přední řady knižních producentů. Ale marně by hledalo oko za reklamním sklem německých knihkupců zdejších jen poněkud soustavnější a úplnější sbírku spisů oněch auktorů, kteří jsou novinářsky prohlašováni za zástupce t. zv. českoněmecké literatury; zcela nahodile a ojedinele ztrácejí se jejich publikace v ostatní záplavě rakouské a říšskoněmecké belletrie. Není to blud, není to klam: německé písemnictví v Čechách nežilo skutečně nikdy a nežije doposud svéprávným životem, není vůbec samostatnou větví německé literatury, nemá ani svého pevného čtenářstva, ani svého organizačního střediska, ani dokonce spisovatelů, kteří by v něm nacházeli naplnění svého uměleckého osudu, nýbrž závisí nadobro na politických a kulturních náhodách - a tak jeho existence neznačí v celku německého písemnictví skutečně nic více, než kolík znamenají nahodilá a ojedinelá ony ukázky uprostřed ostatních vystavených publikací ve výkladcích na pražských Příkopech.

Sám pojem německé literatury v Čechách jest produktem čistě umělým. Nikdo nezastře si zraků před skutečností, že od XIII. do XX. století napsány a vytištěny byly v království Českém německým jazykem tisíce knih beletristických i praktických, jež počtem převyšují písemnictví leckterého malého národa; že se na půdě českého státu zrodili, vyrostli, studovali, působili četní němečtí spisovatelé, novináři a učenci, jimž v slovesné kultuře německému národu přísluší místo čestné; že tu v Praze i v městech poněmčených již dávno nebo v minulosti nedaleké vycházelo na sta novin, zábavných i odborných časopisů německých, a že by tedy knihopis německého písemnictví v Čechách byl rozsáhlým dílem znamenité váhy kvantitativní. Avšak stačí to vše, aby mluvilo se o německém písemnictví v Čechách jako o celku, jež lze

170

pojmově vymeziti? Jeho dějepisci, W. Toischer, R. Wolkan, J. W. Zeidler a Jak. Nagl, Alfr. Klaar i R. Fürst, jimž šlo o to, aby zahrnuli do rámce dějin českoněmecké literatury co nejbohatší obraz vývoje pokud možno nepřetržitého, usnadnili si práci tendenčně tím, že pojali pojem českoněmeckého spisovatele nesmírně široce. Jest na bíledni, že nemohli naprosto vystačiti jazykovým kriteriem, jež se jinak samo nabízí při dějinách literatury skutečně národní, a že musili je doplniti hlediskem zeměpisným. Ani při tomto vymezení látky nepočínali si dosti opatrně a přesně, neboť pojali do svého podání nejednoho spisovatele české půdy, kterému němčina byla nikoliv mateřštinou, nýbrž pouze jazykem dorozumívacím, nebo chceme-li užití pověstného terminu národněpolitické statistiky, řečí obcovací. Za českoněmeckého spisovatele pokládají tito odborní i příležitostní literární dějepisci každého německého spisovatele, který se v cechách narodil, i když jeho slovesné a kulturní působení náleží do zcela jiné oblasti národního života německého; každého německého spisovatele, jenž delší nebo kratší dobu na české půdě školsky, literárně, novinářsky, vědecky pracoval bez ohledu na to, zda rodem a krví nepříslušel jinému kmeni svého národa, a zda hlavní těžiště jeho působnosti neleží mimo půdu českou. Takto mísí se ve zmíněných literárních historiích odrodilci s přistěhovalci, trvalí kolonisté s dočasnými hosty, příležitostní

rodáci s usedlíky staré tradice. Jest při tomto pojmovém zmatku ještě možno mluvit o dějinách německého písemnictví v Čechách jako o předmětu vědeckého studia? Ale jmenovaným autorům i když sledují při sbírání a ověřování látky skutečně hojně, zájmy opravdu naukové jako R. Wolkan nebo pobratřená dvojice J. W. Zeidler a Jak. Nagl, šlo při vlastní dějinné koncepci patrně o cíl jiný než čistě vědecký. -

A přece: přes toto všecko úsilí, založiti dějinný obraz co nejšíře, nepodařilo se historikům německé slovesnosti v Čechách naprosto sestaviti z materiálu značně rozsáhlého jednotný celek vývojový, v němž by pokolení od pokolení přejímalo myšlenky i jejich slovesný výraz v nepřetržitém rytmu ideové práce a formálního snažení, kde by potomci uvědoměle a vytrvale těžili z výsledků díla svých předchůdcův, a kde by jednotlivými fázemi probíhal živý proud organické jednoty. Improvisováno vždycky znovu součiniteli měnícími se nepřetržitě, přeskakujíc násilně důležité články řetězce vývojového, opožďujíc se o desetiletí za literaturou mateřskou, strádajíc všemi omyly a neuhy

171

slovesnosti pouze provinciální, trpělo německé písemnictví v Čechách od svých počátků až po naše dny naprostým nedostatkem jakékoli tradice. Tato ovšem jest nevyhnutelně podmíněna v každé literatuře přirozeným základem etnickým, z něhož písemnictví vyrůstá stejně jako ostatní projevy života kulturního, pokud není pouhou umělou hříčkou, zálibou a zábavou výlučných vrstev společenských. Měla však německá literatura na české půdě někdy takový základ? Daleko menší měrou než souvislý kmenový celek na českém pohraničí a než národnostní ostrůvky uprostřed živlu slovanského vytvářeli ji cizí přistěhovalci do vzdělanostního střediska českého státu, příživníci odnárodnělého dvora ve starší době a politicky publicistických orgánů v přítomnosti, nesrostší s půdou a s lidem, nesouvisející nikterak se svými předchůdci.

Tak ani Praha, kam se z různých končin německého národa táhli němečtí spisovatelé za poněmčilými Přemyslovci, za dobře nadanou universitou, za nečeským dvorem Habsburským, za krasoduchou šlechtou svému národu odcizenou, za divadlem štedře podporovaným, za novinářskými orgány rakouského centralismu nebo českoněmeckého separatismu - ani toto uměle vytvořené středisko německé vědy a literatury v Čechách nebylo schopno dáti písemnictví německému na české půdě jednoty organické a tradiční. Každý spisovatel německého jazyka na české půdě, i když jeho kolébka stála v městské či vesnické obci území od XVI. nebo XVII. věku poněmčeného nebo v pražském ghettu, kde se ode dávna mluvilo německy, byl kdykoliv ochoten odejít do Vídně či do říše, rozvinouti tam vlastní činnost slovesnou, zapomenouti nadobro na rodnou svou zemi a její kulturu. Právem ironisoval český učenec formulí, jíž literární dějepisec R. Wolkan charakterisoval přečetné rodáky českoněmecké, kteří opustili „ihr Vaterland Böhmen, um im deutschen Mutterlande eine Stätte ihrer Tätigkeit zu finden“; tento slovní paradox uzavírá v sobě přímo tragiku celé českoněmecké vzdělanosti. Řadu těchto odcizilců spěchali pak načas nahraditi zahraniční příchozí, kteří měli tím menší smysl pro jakékoliv prvky tradiční a kteří se na české půdě stěží aklimatisovali. Takto nemohlo arcit' vzniknouti v německé literatuře v Čechách mravní vědomí, že by měla smysl a cíl, poslání a naplnění v sobě samé - vedle tradice chybělo jí i sebeurčení, bez něho právě tak v kultuře jako v politice není života organického.

172

Zůstává trvalou chloubou českého němectví, že může již v druhé polovici XIII. věku vykázati značným rozkvětem rytířského básnictví na královském dvoře Přemyslovců v Praze, tedy v celku dříve, než domácí obyvatelstvo slovanské dospívá soustavného pěstování světské literatury; ano bývají odtud mylně dovozovány důkazy o kulturní převaze tehdejších Němců nad tehdejšími cechy. Toliko naivní neznalost středověkého písemnictví mohla by se pozastavovati nad myšlenkou i výrazovou nepůvodností této rytířské lyriky a epiky s látkami bretonskými i antickými, se sklony hravě rozmarnými i zasmušile mravokárnými, sem tam

i z prstonárodní příchutí říkadlové didaxe? moderní pojem původního a osobnostního svérázu nenáležejí mezi kritéria středověkého básnictví a zvláště neplodný byl by při posuzování a oceňování spisovatelů epigonských, kteří o tři čtvrti století se později za velkým rozkvětem dvorského eposu i rytířské písně, jak jej značí Wolfram z Eschenbachu nebo Walther z Vogelweide. Ale kdo jsou pěstitelé tohoto německého veršovaného umění v Praze? Kromě českého krále Václava II., jenž má spíše náter kosmopolitický než výrazně německý a jenž do německého básnictví se dostal takřka jen kulturní módou, a vedle dvou potomků německých rodin dříve přistěhovaných do Čech, Oldřicha z Eschenbachu a Jindřicha z Freiberga, setkáváme se zde vesměs s novými příchozími z rozmanitých německých krajů a kmenů! Oldřich z Turlína byl z Korutan, Bedřich ze Sunburgu z Tyrol, Tanhuser pravděpodobně z Bavor, Jindřich Frauenlob z Míšně a nejvýznačnější lyrik mezi nimi Reinmar ze Zwetru z Falce. Jsou to tedy členové oné německé kolonizace v Čechách za stol. XIII., která má značný význam hospodářský, ale politicky zůstává v celku neplodná; nestávají-li se v království Přemyslovců a Lucemburků tyto německé kolonistické živly státotvornými, nemají ani síly kulturotvorné: nezapouštějí trvalých kořenů do země na nové půdě, nedávají základu k trvalejší tradici, a vzdělanostní literární prvky, které přinášejí do výhodného odbytiště, nemění se v podklad a v jádro pokračující kultury německé, nýbrž jsou přejaty, zpracovány, stráveny národním tělesem českým, jež jest jimi oplodněno nebo uvedeno v kvas, aby posléze proti nim reagovalo.

Význačně kolonizační ráz má německé písemnictví na půdě české i později, kdy přicházelo do naší vlasti nikoliv souvisle, nýbrž ve vlnách časově oddělených. Nositelé jeho jsou zpravidla cizinci, přivá-

173

bení do Čech výhodami kulturními nebo zvláště spíše hmotnými a zachovávají styk s domovskou půdou, než pevně lnoucí k novému bydlišti, nejsou schopni vytvořit tradice a působení jejich nemá ohlasu, který by přesahoval trvání jednoho pokolení. Sám zakladatel spisovné mluvy německé předlutherské, kancléř Karlův, biskup Jan ze Středy, k němuž v poslední době germanisté vzhlížejí s takovou úctou, není český rodák, nýbrž německý Slezan, a reformní jeho čin, ačkoliv zvolil si za východisko živou mluvu německých Pražanů, měl právě pro Německo zdejší dosah pranepatrný.

Ve století šestnáctém valí se do českých těžišť drahých kovů zvláště pod Krušnými horami velice četní kolonisté německí, a protože přinášejí s sebou zároveň lutherství, sympatické původnímu obyvatelstvu klasické země reformační, jsou přijímáni s velikými sympatiemi; mají s sebou své spisovatele, kazatele, učence. Oba mužové, které německá literární historie zvykla si vystavovati za vůdce a klasiky českoněmeckého písemnictví protestantského, lutherství, Jáchymované, jsou právě původu cizího: Jan Mathesius, životopisec Lutherův, skvělý kazatel a vynikající stilista, přistěhoval se ze saské Rochlice, kdežto jeho spolupracovník, duchovní veršovec a obratný hudebník Mikuláš Hermann pocházel z Altdorfu u Norimberka. Že v této době rozkvětu německého protestantství v Čechách nebyla zde přiměřená a vděčná půda pro slovesnou produkci v jazyce německém ať ducha humanistického nebo směru reformačního, ukazuje okolnost, že celá řada vynikajících rodáků z německých krajů v Čechách, hlavně z Chebska, musila hledati chléb, působiště a uznání mimo svůj domov, vzpomeňme alespoň Kašpara Bruschia, Jakuba Spanmüllera-Pontana, Matouše Aurogalla, Pavla Niavise Schneevogla. Jim všem chybělo kulturně literární středisko, jež se v poněmčelé a protireformací zkrocené Praze vytvářelo teprve od století XVIII., kdy k spisovatelům německé krve a německého uvědomění valem přibývali odrodilci. Ale ani za těchto poměrů pro sebe tak příznačných neměli čeští Němci dosti vnitřní síly a sebeurčovacího smyslu, aby se vzchopili vlastní energií k životu kulturnímu a slovesnému; teprve popud centralizační germanizace josefínské ve Vídni a obrození národní vzdělanosti ve středním Německu za období osvícenského a klasického dodalo jim myslí a vzpruhu. Leč

byly to alespoň tentokrát skuteční Čechoněmci, kdož přednášeli, psali, vydávali knihy, zakládali vědecké

174

organisace, tvořili žurnalistiku na naší půdě? První dva profesori, kteří na pražské universitě, dotud latinské, přednášeli po německu v novém duchu osvícenského krasomilství, K. J. Seibt a A. G. Meissner, byli rodilí Míšňané; tvůrce Učené společnosti, Ignác z Bornů pocházel ze Sedmihrad; nejstarší němečtí novináři pražští J. Nunn, B. Kepner a Kr. Loper přistěhovali se z Durynk, Ansbašska a Pomořan; politickou obranu Němců v Čechách i germanisace slovanského obyvatelstva napsal český učenec F. M. Pelcl, který později úplně se přimkl ke snahám českého národního obrození; český šlechtic z rodiny, kde neuhaslou uvědomění státoprávní, Kašpar ze Šternberka, zprostředkoval styk domnělé německé vlastivědy z Čech. Jest až na podiv, jak nepatrnou měrou účastnili se tohoto literárního i vědeckého ruchu českoněmeckého, soustředícího se v Praze, rodáci a příslušníci pohraničních krajů čistě neb většinou německých, kde německý ráz nebyl pouhým povrchním nátěrem, nýbrž výrazem národní a národopisné pravdivosti, a kde lid tradicí jazykovou, zvykovou, i prstonárodně básnickou tvořil od XVII. století, místy i od dob starších přirozené pozadí německým snahám kulturním. Teprve dodatečně literární dějepisci činnost těchto mužů, kteří namnoze se vyhýbali stykům s vůdci německé literatury v Čechách a tíhli celou působností mimo hranice české, zařazují do obrazu českoněmecké slovesnosti. Není divu, že vlastenci českoněmečtí nesou velmi bolestně lhostejnost těchto krajinských spisovatelů k uměle a tendenčně vyteoretisovanému pojmu německého písemnictví v Čechách, vždyť oni a nikoliv bezbarví a mezinárodně přizpůsobiví pražští literáti němečtí znamenají kladný a hodnotný přínos německé části Čech do literatury. Jak poučný jest případ obou významných prosaiků, jejichž hlavní působení spadá do t. zv. stříbrného období německého písemnictví, kdy realism, občas provázený poučně výchovnou tendencí, vystřídává nadobro romantiku!

Jadrný kreslíř pošumavských typů ze Všerubsku Josef Rank i úměrný básník lesní přírody a zbožného srdce Vojtěch Stifter, rodák z Plané, jejichž díla posud zachovala si význam nejen dokumentární, nýbrž především umělecký, cítili se spíše příslušníky kmene bavorsko-rakouského než členy českoněmecké jednoty kulturní a slovesné: Rank, který ztrávil valnou část života ve Výmaru, Norimberce a Vídni, vydával své knihy v Lipsku a ve Štutgartě; Stifter, udomácněný v Horních

175

Rakousích, našel nakladatele a redaktory ve Vídni a v Pešti, a také jsou to nejspíše vídeňští spisovatelé, v nichž žije pozhnaná tradice Stifterova.

Tím horlivěji a hlasitěji zastávali potřebu a zásadu českoněmecké literatury spisovatelé původu židovského, jejichž účast v novinářství a feuilletonistice od čtyřicátých let jest tak patrná. U mnohých z nich, kteří vyrostli uprostřed českého venkova, aneb na troskách pražského ghetta, byla němčina jazykem spíše dorozumivacím než mateřským; velmi často zpracovávali české náměty a nabývali tím pro svá díla originální příchuti, jinak jen z těžká dosažitelné – ale tyto obě okolnosti jim nevalily, aby, najdouce výhodnější podmínky a širší působiště, přetrhali později všechny vztahy k rodné půdě, ano stali se posléz odpovědnými nepřáteli jejího obyvatelstva slovanského, zvláště v jeho bojích za politickou samostatnost, která se jim za idealistického mládí zdála býti hodná nadšeného obdivu, ovšem pokud zasazena byla do rámce pouhé minulosti. Vývoj této židovskoněmecké literatury v Čechách, jejíž vydatnou podporou jest pražské divadlo a pražská žurnalistika, jest souznačný s vývojem židovské emancipace, asimilace a posléze sionismu.

Dala by se tu rozeznávat tři období.

V prvním, jehož vrcholným datem jest rok 1848., horují českoněmečtí židé pro svobodu politickou, národní a náboženskou, prosycení myšlenkou emancipační; přijímají a přizpůsobují si myšlenkové i literární zásady Mladého Německa; zdůrazňují i v dějinných

obrazech, jakými se rádi zabývají, politickou tendenci; přimykají se slohově k Lenauovi a Freiligrathovi – na české straně S. Kapper, na německé Mořic Hartmann a Ludvík Frankl jsou nejvýraznější.

V období druhém, jež od sedmdesátých let vytrvává až přes příchod realistické Moderny, ovládne v českoněmeckém židovstvu požitkářství, těžící spokojeně z příjemných poměrů příživnických; umělecké epigonství a lahodný sensualism pojí se s filosofickým kvietismem a s umírněnou resignací; nehluboká lyrická reflexe, odvozené básnění dekorační zatlačí zájem o román a drama; vtipná feuilletonistická kritika – bez hlubších ideových kořenů doplňuje toto navoněné a prázdné písemnictví Bedřicha Adlera, Huga Saluse a jiných.

Nejmladší generace židovská mezi českými Němci staví se příkře proti zásadám svých otců: není ochotna se přizpůsobiti a zřící ple-

176

menného svérázu, nýbrž roští a pěstí všecko, co jest rasově židovské; nenávidějíc liberalismu, rozhoduje se pro náboženskou mystiku; opovrhne pohodlnou hladkostí neosobní formy a dává přednost drsnému zápasu o nový a dramatický výraz; odhazuje blud o českoněmecké literatuře jako o svébytném celku a přiznává, že němčina a německé písemnictví jest jí pouze prostředkem dorozumívacím. Tato otevřená pravdivost mladých židovských spisovatelů německých v Praze, z nichž Max Brod a Fr. Werfel jsou nejvýznačnější, vzbuzuje sympatie i na naší straně, avšak příchod těchto novotářů, kteří opovrhují žurnalistikou svých krajanů a souvěrců neznačí nikterak obrození německé literatury v Čechách, nýbrž přináší spíše rozpoznání, že její pojem byl bludem, neudržitelným ani historicky ani filosoficky ani kulturně. - Naznačili jsme ve stručném přehledu základní společenské, vzdělanostní a myšlenkové složky, z nichž se skládá českoněmecká literatura, a dotkli jsme se při tom jejich hlavních etap vývojových. Nesetkali bychom se tam ani s jedinou velkou osobností uměleckou, ani s jediným vůdčím duchem, jichž nepřítomnost by znamenala ochuzení národního života a národního písemnictví německého. Hledali bychom tu marně reprezentačního díla, v němž jedinečně osobitou formou by zhuštěna byla náplň doby. Není jím ani středověká alegorie „Ackermann aus Böhmen“ ze XIV. stol., tak nicotná, srovnáme-li ji s obdobnou anglickou skladbou Langlandovou „Piers-fhe Plowman“, ani mravokárná lyrika minnesängra Reinmara ze Zwetřů, jenž nesmí ní z daleka býti měřen s Waltrem z Vogelweide - a to jsou nejpřednější českoněmecké výtvory ve středověku. Kazatel a Lutherův životopisec Jan Mathesius i lanškrounský jemný vzdělavatel náboženské lyriky českobratrské Michal Weisse, na něž zdejší protestanti jsou tolik pyšní, nejsou reformačními tvůrci, nýbrž jen reformačními referenty a epigony. A zbyla snad některá významná kniha z celého XVIII. věku, kdy u nás německá řeč a literatura měla všestranné výsady? Romantika českých Němců odkázala budoucnosti alespoň Ebertovu „Vlastu“ a Meissnera „Žižku“, ale odečtěme od těchto epopéjí svérázné kouzlo námětu šťastně vybraného, který přece není zásluhou německé tradice v naší vlasti, a nezůstane než dvojí pokus o naplnění odumírající formy výpravné jednou fantastikou a sentimentálností schillerovsko-švábskou, po druhé liberálními tendencemi mladoněmeckými. I ve zběžném svém náčrtku nemohli jsme se nepokloniti pozornému umění

177

Stifterovu v jeho „Pestrých kamenech“, ale toto dílo, vzniklé zcela stranou obecného ruchu literárního, jest ve své nedůtklivé jedinečnosti čímsi tak výlučným, že mluví pouze o svém původci, nikoliv o možnostech písemnictví, kde se zrodilo. Monumentálních děl onoho způsobu, který jediné prokazuje vitální sílu některé literatury, velké tragédie, společenského románu, myšlenkové lyriky kosmické čeští Němci neměli a nemají; jest pro ně zahanbující, že snášeli to bez bolesti.

Smířili se v nebezpečné své samolibosti, tvářící se často nesnášenlivě, a v pánovitém svém kvietismu, který vykypí pouze *utažen* politicky, aby hned zase ulehl v tupou stagnaci,

s nedostatky ještě povážlivějšími, o nichž mluvili jsme na začátku své stati, s nedostatkem tradice, s nedostatkem etnického pozadí, s nedostatkem kulturní jednoty. Národ, jenž by chtěl vystačiti s takovou literaturou, byl by hoden leda politování. Avšak nejde o národ, jenž by mohl míti právo na sebeurčení, jak víme my cechové i všichni rozvážní posuzovatelé zahraniční. Jde tu pouze o menšinu, která se stoletou kolonisačí přesunula přes české hranice, toliko o zlomek německého národa, bezvýznamný a mizivý vůči celku. Jako v ohledu hospodářském a sociálním nemohou tito aklimatisovaní kolonisté žíti bez národa, jehož stát přijal je před věky pohostinsku, stejně budou v ohledu kulturním a jmenovitě duchovém vždycky odkázáni na mateřskou svou vzdělanost a literaturu, jejíž obdoby a odliky nahodile, nesouvisle a neústrojně improvizují na půdě cizí jejich lásce a pochopení.

(1918)

Arne Novák. Krajané a sousedé. Kniha studií a podobizen. Aventinum: Praha, 1922, str. 170–178.